

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XXXIII

GÜZ/AUTUMN: 2017

SAYI/ISSUE: 96

ISSN 1011 - 727X

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ /

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

GÜZ / AUTUMN 2017 / CİLT/ VOLUME: 33 / SAYI ISSUE: 96

AAM Derg.

ISSN : 1011-727X

- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca Bahar ve Güz Dönemlerinde yılda iki kez Yayınlanan hakemli bir dergidir.
- Derginin Yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Editörler Kurulu kararıyla- yer verilebilir.
- Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez. Bu dergide yayımlanan makale / yazılardaki bilimsel içerik ve fikirlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

AAM Dergisinin Tarihi:

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi yayın hayatına 1984 yılında başlamıştır. Yayımlandığı tarihten itibaren 4 ayda bir olmak üzere Mart, Temmuz ve Kasım aylarında yılda üç (3) sayı olarak yayımlanmıştır. 2015 yılından itibaren ise Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanmaya devam etmektedir.

İLETİŞİM ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 Balgat- Çankaya / ANKARA
Tel: (0312) 2856511-2855512
Fax: (0312)2855527
e-mail: dergi@atam.gov.tr
Web: <http://www.atam.gov.tr>

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

CİLT/VOLUME: **XXXIII**

GÜZ/AUTUMN: **2017**

SAYI/ISSUE: **96**

Sahibi / Owner

Atatürk Araştırma Merkezi adına Başkan / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - ANKARA

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi - ANKARA

Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI

Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi -
KIRIKKALE

Prof. Dr. Ömer TURAN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi - ANKARA

Prof. Dr. Mehmet TEMEL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi - MUĞLA

Prof. Dr. Selami KILIÇ

Atatürk Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi - ERZURUM

Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ

Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi - ERZİNCAN
Nihat BÜYÜKBAŞ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yrd. - ANKARA

Yazı İşleri Müdürü / Journal Administrator

Hüseyin TOSUN

Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

Yayın Sorumluları / Publishing Executives

Orhan NEÇARE

Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

Halit Aytuğ TOKUR

Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

Aynur YAVUZ AKENGİN

Atatürk Araştırma Merkezi - ANKARA

HABERLEŞME / INFORMATION

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27

e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: <http://www.atam.gov.tr>

Basıldığı Yer: SARIYILDIZ OFSET LTD. ŞTİ - Tel: 0 312 395 99 95

Basım Tarihi: Kasım 2017 - Ankara

HİRVATİSTAN KAYNAKLARINA GÖRE MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE KURTULUŞ SAVAŞI*

Andelko VLAŠIĆ**

ÖZ

Türk Millî Mücadelesi ve özellikle de Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkışı meselesi Hırvatistan'daki araştırma konuları arasında kendisine çokça yer bulamamıştır. Bu açıdan çalışmamızın sözü geçen boşluğun doldurulmasına kısmen de olsa katkıda bulunması amaçlanmaktadır. Bu makalede, Hırvat basın ve yayınında Atatürk'ün Samsun'a çıkışı sonrasındaki gelişmelerin yansımaları incelenmekte ayrıca Hırvat basınının 1919 Anadolu'sundan ne kadar haberdar olduğunun ve Anadolu'daki gelişmeler karşısında izlediği politikanın tanımlanması amaçlanmaktadır. Atatürk'ün Samsun'a çıkışının öneminin Hırvatistan'da sonradan anlaşılmış olması, 19 Mayıs'ın Hırvat basınına bir kurtuluş harekâtı başlangıcı olarak yansımaması ve bu nedenle basında kendine yeterince yer bulamaması sonucunu beraberinde getirmiştir. Buna rağmen 1930 ve sonraki yıllarda Hırvatistan'da basılan kitap, dergi ve ansiklopedilerde 19 Mayıs hakkında pek çok bilgi bulunduğu görülmektedir. Bunun nedeni bu harekâtın öneminin anlaşılmaya başlanması ve 19 Mayıs'ın Hırvatistan'da bağımsızlık harekâtı olarak görülüp desteklenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye, Samsun, 19 Mayıs 1919, Hırvatistan, Millî Mücadele, Hırvat-Türk İlişkileri.

* Bu çalışma, 24-26 Ekim 2013 tarihlerinde Samsun'da gerçekleştirilmiş "Canik-Samsun ve Değerleri" III. Uluslararası Canik Sempozyumu'nda yazar tarafından "Mustafa Kemal'in Samsun'a Çıkışı ve Sonrasındaki Gelişmelerin Hırvatistan'daki Yansımaları" başlığı altında sunulmuş bildirinin revize edilmiş ve genişletilmiş halidir. Uluslararası Araştırmacılar için Araştırma Burs Programı (TÜBİTAK BİDEB 2216) kapsamında olan Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) bana verilen mali desteğini minnetle itiraf ediyorum. Emine Dingaç ve Okan Büyüktapu'ya bu makalenin taslağı üzerinde yaptıkları değerli yorumları için çok teşekkür ederim.

** Arş. Gör. Dr., Hırvat Tarih Enstitüsü – Slavonya, Sirem ile Baranya Tarihi Şubesi, Slavonski Brod, Hırvatistan, andelko.vlasic@gmail.com

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK AND THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE ACCORDING TO CROATIAN SOURCES

ABSTRACT

The topic of the Turkish War of Independence and especially Atatürk's departure to Samsun has not been widely researched in Croatia. This is why the aim of this paper is to partially contribute to the mentioned research. This paper is a study of the impact of the aforementioned events in Croatian press and publications and it researches to what extent the Croatian public was aware of what was transpiring in Anatolia in 1919 and what was the attitude of Croatian press towards these events. The importance of May 19, 1919 event became a known fact long after the event, it thus did not echo in the Croatian press as the beginning of the war of Turkish liberation, and this is why it was not given enough place in the Croatian press. Nevertheless, in the 1930s and in the later decades there was a lot of information on the aforementioned topic in books, periodicals, and encyclopedias printed in Croatia. The reason for this is the fact that the Croatian public started to view the May 19, 1919 event and the later events of the Turkish War of Independence as an independence movement and support them as such.

Keywords: Mustafa Kemal Atatürk, Turkey, Samsun, May 19 1919, Croatia, Turkish War of Independence, Croatian-Turkish Relations.

GİRİŞ

Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı Türkiye Cumhuriyeti tarihi açısından adeta bir "milat" olarak kabul edilir ve yeni kurulan devletin temellerinin "bu çıkış noktası" ile atıldığına inanılır. Manidardır ki bu tarihe dikkatlerimizi çeken de yine bağımsızlık harekâtının mimarı olan Mustafa Kemal'dir. *Nutuk* adlı eserinde Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl ve ne şartlarda kurulduğunu anlatmaya Samsun'a ayak basması ile başlar ve burada ülkenin içinde bulunduğu durumu tasvir eder.¹

Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı sonrasında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmanın yedinci maddesine dayanarak galip devletler, İngiltere, Fransa ve İtalya Anadolu'nun kritik merkezlerini işgale başlamıştı. Ayrıca Yunanlılar da 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarmışlardı. Aynı tarihlerde Mustafa Kemal Samsun'da Rum çeteleri ve Türk halkı arasında meydana gelen çatışmaların sonlandırılması için Osmanlı Hükûmeti tarafından görevlendirilmiş ve kendisine Dokuzuncu Ordu Kıtaaatı Müfettişliği verilmiştir. Savaşmadan ülkeyi kurtarma politikası izleyen İstanbul Hükûmetine karşılık Mustafa Kemal, Anadolu'da işgalci devletlerin tutumlarına yönelik gelişen direniş hareketlerinin gerekliliğine inanmış ve tercihinin işgalci devletlere karşı "fiili mücadele yönünde" belirlemiştir.² Bu karar hem işgalci devletlere hem de İstanbul Hükûmetine meydan okumaydı. İşgallere karşı direnme kararı alanlar aynı zamanda İstanbul Hükûmetinin de karşısında yer almış oluyorlardı. İşgalci kuvvetlere karşı girişilen bu hareket "Kurtuluş Savaşı" ve bu dönem "Millî Mücadele Dönemi" olarak adlandırıldı.

Mustafa Kemal Çanakkale'deki başarıları nedeniyle halkın gözünde bir kahraman imajına sahipti ancak onun Anadolu hareketinin lideri olarak sivrilmesi 19 Mayıs ile birlikte oldu. Bu nedenle 19 Mayıs, Mustafa Kemal'in kaderi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kaderinin birleştiği tarihtir. Sonradan bu birleşme tarihinin "yeni bir devlet" ve "yeni lider" oluşumunun tarihini sembolize edecek olması önemlidir.

Anadolu'da bu kadar önemsenen bu tarihi olgu dışarıda nasıl algılanmaktaydı? Bu konuda bazı çalışmalar olsa da³ Hırvatistan basınında Türk Millî Mü-

1 Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev 'Nutuk'**, Kurtuluş Yayınları, Ankara, 1997, s.1.

2 Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s.12.

3 Ramazan Çalık, **Alman Basınında Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa**, Başbakanlık Yayınları, Ankara 2004; Ergün Aybars, "Millî Mücadelede İngiliz Basını

cadelesi ve Atatürk konusunun yeterince araştırılan bir konu olduğu söylenemez. Bu açıdan burada bu boşluğun doldurulmasına kısmen katkıda bulunulmaya çalışılacaktır. Çalışmamız, Hırvat basın ve yayınında Kurtuluş Savaşı sonrasındaki gelişmelerin yansımalarının incelemesi üzerine olacaktır. Hırvat kamuoyu ve basınının, yani Hırvat gazeteleri, dergileri, kitapları ve ansiklopedilerinin 1919 Anadolu'su ve sonrasında ne kadar haberdar olduğu, bu gelişmelere karşı izlenilen tutum aktarılmaya çalışılacaktır. Aşağıda yalnızca Hırvatistan gazeteleri ve yayınlarından değil ayrıca Hırvatistan'a komşu olan ve Hırvat toplumuna da ulaşan diğer ülkelerin yayınlarındaki makaleler ve pasajlara yer vereceğiz. Çalışmamız gazeteler, dergiler, kitaplar ve ansiklopediler olarak dört bölüm halinde tasniflenerek ele alınmıştır.

Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ve Türk Millî Mücadelesiyle ilgili arşiv belgeleri ve dokümanlar 1918 ile 1929 yılları arasında Hırvatistan'ın, Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın bir parçası olması dolayısıyla bu krallığın başkenti olan Belgrad'daki Yugoslavya Arşivi'nde bulunmaktadır.⁴ Bu nedenle o dönemin resmi kaynakları Zagreb'deki Hırvat Devlet Arşivi'nde (Hırvatça: Hrvatski Državni Arhiv) bulunmamaktadır. Ayrıca o zamanki Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın Hırvat çıkarlarını temsil etmemesinden dolayı⁵ Belgrad'daki bu konu ile alakalı arşiv belgelerinin Sırp tarihinin parçası olduğu görüşündeyiz.

Hırvat kamuoyunun Osmanlı İmparatorluğu'nun son yılları ve Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç dönemi için Türklerle alakalı fikirleri nasıldı? Osmanlı İmparatorluğu ile alakalı geçmiş dönemlerden kalan olumsuz algının yukarıda bahsettiğimiz dönemler için hala varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Bu algı Güney Slavlarının 500 yıl boyunca Osmanlı boyunduruğu altında kalmalarından dolayı meydana gelen olumsuz fikirlerle donanmıştı. 19. yüzyılın son on ile 20. yüzyılın ilk on yıllarında Güney Slavları arasındaki Osmanlı

I", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IV, S 12, Ankara 1988, s.603-636; Ergün Aybars, "Millî Mücadelede İngiliz Basını II, 1919-1923 Sev'rden Lozan'a", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VII, S 19, Ankara 1990, s.45-73.

4 Belgrad, günümüzdeki Sırbistan'ın da başkentidir. Tonka Župančić, "Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj – Carigrad, Ankara 1919-1945. (1890-1945), Istorijat stvaraoica i značaj arhivske građe fonda" (Türkiye'de Yugoslavya Krallığı Elçiliği – İstanbul, Ankara 1919-1945 (1890-1945), Kurucunun tarihi ile fondun arşiv maddelerinin önemi), **Arhiv**, 5 (2004), S 2, s.10-12.

5 Ayrıntılı bilgi için: Hrvoje Matković, **Povijest Jugoslavije (1918-1991-2003)**, Naklada Pavičić, Zagreb, 2003, s.132-136.

algısı “zalim ve Asyalı bir millet olan Osmanlıların, Balkan topraklarına damla damla geri kalmışlık ve yolsuzluk akıttığı” idi. Bu dönemde okullarda Hırvat çocuklarına Osmanlı işgalinin bölgedeki travmatik etkileri öğretilmekte ve Osmanlı karşıtlığı bu yolla pekiştirilmekteydi.

Hırvat Gazetelerde Millî Mücadele’nin Yansıması

Çalışmamızı yaparken ilk olarak üzerinde çalışmaya başladığımız kaynaklar Hırvat gazeteleriydi; çünkü Kurtuluş Savaşı ve Atatürk’ten ilk bahseden Hırvat yayınları bu gazetelerdir. Gazeteler Anadolu’da meydana gelen gelişmeleri hemen ve direkt olarak okuyucularına aktarıyordu. Bu gazete analizleri, Türklerin kurtuluş mücadeleleri ve buna karşı tepkilerin Hırvat kamuoyunda ne çeşit bir yansıma meydana getirdiğini göstermeye yardımcı olacaktır.

1919 yılında Zagreb’de yayınlanmış ve dönemin en önemli üç gazetesi olan *Novosti*, *Obzor* ve *Jutarnji List* gazetelerinin Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos nüshalarında Türkiye üzerine olan haberlerin içerikleri genel olarak şöyle özetlenebilir. Bu gazetelere göre, Atatürk’ün Samsun’a çıktığı günlerde Osmanlı İmparatorluğu’ndaki en önemli olaylardan biri, Yunanlıların 15 Mayıs 1919’da İzmir’i işgal etmeleriydi. Sözü geçen her üç gazete de bu hadiseyi okuyucuları ile paylaşmıştır.⁶ Osmanlı İmparatorluğu ve Türklerin bu olay karşısındaki durumları, Hırvat gazetelerindeki makalelerde oldukça kederli bir konu olarak ele alınmıştır. İlgili haberler “*Ayyıldız, İstanbul ile Küçük Asya’dan sonsuza kadar sürüldü*” başlıklarıyla servis edildi.⁷ Bahsi geçen gazeteler, daha sonraki gelişmelerle alakalı Türk halkının İzmir’de direniş içinde olduğunu ve Yunan ordusuna karşı çetelerin silahlı mücadeleye başladığını ve İzmir’deki Yunan ordusunun bu çetelere karşı zorlandığını yazdı.⁸ Bu haberlerle birlikte Hırvat basını, 20-27 Mayıs tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun sona erdiğini ve Türk topraklarının, İtalya, Yunanistan, Fransa ve başka devletler tarafından paylaşıldığını duyurdu.⁹ Buna göre, sultanın kontrolü altında yalnız

6 “Zaposjednuće Smirne po antanti”, **Novosti**, C 13, S.134, Zagreb 1919, s.1.
“Saveznici dijele Tursku”, **Obzor**, 18 Mayıs 1919, 60, S.112, Zagreb 1919, s.1.
“Rasulo turskoga carstva”, **Jutarnji list**, C 8, S.2683, Zagreb 1919, s.1.

7 “Razdioba turskoga carstva”, **Novosti**, 19 Mayıs 1919, S 135, Zagreb 1919, s.1.

8 “Navala Turaka na grčku vojsku u Smirni”, **Novosti**, 19 Mayıs 1919, S.135, Zagreb 1919, s.1.

9 “Dioba Turskoga carstva”, **Novosti**, 20 Mayıs 1919, S 136, Zagreb 1919,

İstanbul ile Anadolu'nun bir parçası kalmıştı.¹⁰ Haberlere göre Yunan ordusu, 1919 yılının Haziran ayının ilk haftasında Anadolu'ya doğru ilerlediğinde bir direniş ile karşılaşmadı.¹¹ *Novosti* gazetesi İzmir'in Yunanlılarca işgalini haksız olarak görüyordu ve Türklerin işgal karşındaki tepkilerine hak veriyordu. Bu gazeteye göre İzmir'in işgali "*geçici bir şey değil, nihai bir şeydi*".¹² Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında bile Hırvatistan'a gelmeye başlayan haberler karşısında Hırvat gazeteleri Türk bağımsızlık mücadelesi yanında yer alan bir tavır sergilemiş, Türklerin yabancı işgalcilere karşı giriştikleri mücadelede haklı olduklarını savunmuştur. İlerleyen dönemlerle birlikte haberlerdeki "Osmanlı" ismi gittikçe seyreterek yerini "Türk"e bırakmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a gidişi ve Millî Mücadele'nin başlangıcı ile ilgili haberler, Hırvat basınına oldukça geç yansımıştır. Bu konuyla ilgili yazılar 1919 yılının Ağustos ayı boyunca birtakım dergi ve gazetelerde bulunabilmektedir. Ancak Atatürk ve faaliyetleri hakkındaki haberler, Mayıs, Haziran ile Temmuz aylarında gazetelerde yer bulmaya başlamıştır.

23 Haziran 1919'da Osmanlı ordusunun silahsızlanması sona ermişti¹³ ve Paris'teki barış konferansında Fransız başbakanı olan Georges Clemenceau, 28 Haziran 1919'da Osmanlı İmparatorluğu'na sert eleştiriler getiriyordu.¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun barış konferansındaki delegasyonu ve Türkiye'nin geleceği zor durumdaydı.¹⁵ Fakat 14 Temmuz 1919'da Hırvat basınındaki haberlere göre şartlar artık değişmiş ve yeni bir oyuncu sahneye çıkmıştı: "Türk düzenli ve düzensiz çeteleri", yani Kuvâ-yi Milliye. O tarihlerde *Obzor* gazetesi, Türk milli

s.1.; "Razdijeljenje Austro-Ugarske i Turske", **Obzor**, 20 Mayıs 1919, C 60, S 113, Zagreb 1919, s.1.; "Talijanske čete iskrcale su se u Turskoj", **Jutarnji list**, 27 Mayıs 1919, S 2690, Zagreb 1919, s.3.

10 "Sudbina Turske", **Novosti**, 25 Mayıs 1919, S 140, Zagreb 1919, s.1.; "Raspad turskog Carstva", **Obzor**, 22 Mayıs 1919, S 115, Zagreb 1919, s.1.

11 "Grci napreduju preko Smirne", **Obzor**, 1 Haziran 1919, S 125, Zagreb 1919, s.1.; "Pitanje Turske i Carigrada", **Obzor**, 8 Haziran 1919, S 132, Zagreb 1919, s.2.

12 "O razdiobi turskoga carstva", **Novosti**, 26 Mayıs 1919, S 141, Zagreb 1919, s.1.

13 "Razoružanje Turske dovršeno", **Novosti**, 24 Haziran 1919, S 168, Zagreb 1919, s.3.

14 "Odlučni ton antante protiv Turske", **Novosti**, 29 Haziran 1919, S 173, Zagreb 1919, s.3.

15 "Uslovi mira Turskoj", **Jutarnji list**, 18 Haziran 1919, S 2711, Zagreb 1919, s.3; "Turska delegacija pred Vijećem desetorice", **Obzor**, 21 Haziran 1919, S 144, Zagreb 1919, s.1.

hareketinden bahsetmeye başladı ve Yunanlıların Küçük Asya'daki durumunun düzenli ve düzensiz çeteler nedeniyle zorlaştığını yazdı.¹⁶

21 Temmuz 1919 tarihli *Novosti* gazetesinde, Yunanlılar ile İtalyanların Küçük Asya'daki toprak paylaşmalarını kararlaştırdıkları günden¹⁷ başka bir makalede ise düzensiz Türk çetelerinden bahsedilmektedir. Bu habere göre yaklaşık olarak 70.000 kişi İç Anadolu'da Yunan ile İtalyan ordularını zor duruma düşürmüştü.¹⁸ Her üç gazetenin de Osmanlı İmparatorluğu'nda cereyan etmiş olayları tarafsızca ele aldığını söyleyebiliriz.¹⁹ Aslında, Türk milli hareketinin ilk ortaya çıktığı günlerde sözü geçen gazeteler bu harekete eleştirel yaklaşıyor, "Bu çetelerin, oradaki toprakları tehlikeye attığını"²⁰ yazıyorlardı; fakat bu eleştirileri kısa bir süre sonra son buldu.

Hırvat basını, sonraki dönemlerde de Anadolu'daki gelişmeleri okuyucularına aktardı. Sözü geçen "düzensiz Türk çeteleri"nin karakteri ve istekleri Ağustos ayında belli oldu. *Obzor* gazetesine göre 15 Ağustos 1919'da Türklerin Yunanlılara karşı yeni saldırısının "yaygın bir kurtuluş için saldırgan" nitelikte olduğu, amaçlarının "Türkiye'nin düşman ordularından arındırılması" olduğunu bildirdi. Gazete artık bütün Türkiye'de "birlikçi bir hareket" fark edilmekte ve bu hareketin başında "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in" olduğunu yazmaktaydı.²¹ *Jutarnji list* gazetesinde 16 Ağustos 1919'da çıkan haber, sözü geçen Türk hareketinin "tehlikeli" olduğunu ve bu milliyetçi hareketin, Paris'teki Barış Konferansında "müthiş bir huzursuzluğa sebep olduğunu" söylüyordu. *Jutarnji list* tarafından tehlikeli görünen bu hareket, "Küçük Asya'da anlamlı bir biçimde yayıldı".²²

16 "Talijani i Grci u Maloj Aziji", **Obzor**, 15 Temmuz 1919, S 165, Zagreb 1919, s.1.

17 "Sporazum Grčke i Italije", **Novosti**, 22 Temmuz 1919, S 194, Zagreb 1919, s.2.

18 "Nesiguran položaj u Maloj Aziji", **Novosti**, 22 Temmuz 1919, S 194, Zagreb 1919, s.2.

19 "Sudbina Turaka. Talijani i Grci u Maloj Aziji", **Obzor**, 24 Haziran 1919, S "147, Zagreb 1919, s.1. "Mirovni pregovori s Turskom", **Jutarnji list**, 27 Haziran 1919, S 2720, Zagreb 1919, s.2. "Rasap Turske zaključen", **Novosti**, 24 Temmuz 1919, S 196, Zagreb 1919, s.1.

20 "Sporazum Grčke i Italije", **Novosti**, 22 Temmuz 1919, S 194, Zagreb 1919, s.2.

21 "Turci protiv okupacije Anatolije", **Obzor**, 15 Ağustos 1919, S 192, Zagreb 1919, s.1.

22 "Opasan pokret Turaka", **Jutarnji list**, 16 Ağustos 1919, S 2768, Zagreb 1919, s.1.

Novosti gazetesi 16 Ağustos 1919 yılında, Mustafa Kemal Paşa'nın "büyük saygınlık ve popülerliği" konusuna değindi. "Anadolu'daki tüm ordunun Mustafa Kemal'in hareketine sadık kaldığı gözüküyor" yorumunu ile O'nu tutuklamanın çok zor olduğunu bildirdi.²³ Yine *Novosti*'nin 19 Ağustos 1919'da çıkan sayısı, Küçük Asya'daki milliyetçi hareketi, Mustafa Kemal'e atfetti ve "Türklerin istedikleri imparatorluk, Küçük Asya, Ege adaları ile Ermenistan'dan ibaret" rivayetlerine yer verdi.²⁴ *Obzor* gazetesi ise "Anadolu'da Mustafa Kemal'in "sözde" önderliğinde ortaya çıkan güçlü milliyetçi hareketin gerçek liderinin, "Enver Paşa" olduğu görüşünde idi. *Obzor* gazetesi bu yeni kurulan Türk devletinin sınırları, "Ege'den Ağrı Dağı'na kadar uzanıyor" diye yazmıştı ayrıca oldukça abartılı başka bir haberde "Kemal Paşa'nın 200.000 askeri" olduğunu duyuruyordu.²⁵ Bu söylentilerden anlaşılmaktadır ki Anadolu'dan gelen haberler her zaman en iyi şekilde araştırılmıyordu. Ancak Hırvat basını yine de onları basmayı tercih etmişti çünkü Türk halkı için yaşanan olayların öneminin farkındalardı.

Yukarıda aktarılan haberlerden sonra Mustafa Kemal ve Türklerin Anadolu'daki faaliyetleri hakkında 1920 yılına kadar herhangi bir haber çıkmadı. Hırvat gazetelerinin bu tavrının sebebini ne yazık ki bilemiyoruz. Bu dönemi içerisinde Hırvat basını sadece barış konferanstaki gelişmelerinden bahsetmekle yetindi. 1920 yılındaki yazılarda ise "Atatürk ve Millî Mücadele" hakkında sadece olumlu yorumlarda bulundular. Bu haberler yorumlandığında Hırvat basınının Türk Millî Mücadelesi'ne sempati ile yaklaştığı fikrine varabiliriz. 17 Ekim 1923'te *Slobodni dom* gazetesindeki "Kemal Paşa, vatanını dış düşmanlardan kurtardı..." ifadesi buna güzel bir örnektir.²⁶ Bundan sonraki yıllarda da Hırvatistan basınının bu yaklaşımı değişiklik göstermedi 1938 yılında *Hrvatski dnevnik* gazetesinde çıkan bir makalede Atatürk hakkında şu yorum yapılıyordu: "1919 yılında İstanbul, Müttefiklerin egemenliği altındaydı. [...] Yaşlı ve zayıf sultan, sadece kuklaydı ve sadrazam Enver Paşa ile hükûmeti Müttefiklerin ellerinde daha büyük kuklalardı. Enver Paşa onu [Mustafa Kemal'i] önceden sevmeyi ve bu yüzden uzağa, Küçük Asya'ya askeri müfettiş olarak onu gönderdi. 1919 Mayıs'ında o [Atatürk] Erzurum ile Sivas civarında Türklerin Müttefiklere karşı

23 "Turski pokret u Maloj Aziji", **Novosti**, 16 Ağustos 1919, S 219, Zagreb 1919, s.1.

24 "Pokret Turaka", **Novosti**, 19 Ağustos 1919, S 222, Zagreb 1919, s.2.

25 "Antanta i sudbina Turske", **Obzor**, 21 Ağustos 1919, S 196, Zagreb 1919, s.1.

26 Edhem Miralem, "Turska republika", **Slobodni dom**, S 43, Zagreb 1923, s.3.

direnişini organize etmeye başladı...”²⁷ Bu haberde bir bilgi hatası vardı; Enver Paşa o dönemde Kafkasya’da olup hükümette değildi. Ayrıca *Vrhbosna* gazetesi de Atatürk ve Millî Mücadele hakkında şu haberi okuyucularına aktarıyordu: “Giritli Venizelos’un iknasıyla (iki dünya savaşı arasında Yunan başbakanı olmuş Eleftherios) Versay efendileri, bu generale (yani Atatürk’e) karşı Yunan ordusunu gönderdiler; fakat O Yunanlıları tamamen yenip Türklere nadiren verilen bir unvan olan ‘Gazi’yi aldı...”²⁸ Ayrıca *Pravda* gazetesinin 1922 yılındaki haberinde Mustafa Kemal’in “Ankara’da kurduğu Meclis örgütüne benzeyen bir yapı dünyanın hiçbir yerinde bulunamaz. Bu sistemin dayandığı temel ilke bütün hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete verilmesi ve buna göre milletin kaderinin sorumlusu yine kendisidir.”²⁹ Bu alıntı göstermektedir ki Türk rejiminin temel ilkeleri, gazeteler yoluyla kendisini hızlıca Yugoslav halkına ulaştırabilmişti. Yugoslav tavrı da Türklerin Küçük Asya’da ulus devletlerini kurmasını ve bu haklarını savunmasını desteklemekteydi.

Ünlü Hırvat siyasetçi ve Hırvat tarihinin en büyük siyasi partisinin kurucusu ve başkanı olan Stjepan Radić, 1924 yılında *Slobodni dom* gazetesinde Türkiye’nin Millî Mücadelesi hakkında şunları yazmaktaydı: “Türkiye sadece Avrupa’daki topraklarını değil Küçük Asya’nın en değerli kısımlarını da kaybetti... Fakat böyle haksız barışa karşı Türk milleti, öyle müttefik, öyle özverili, öyle korkusuzca karşı çıktı ki, hem silahla hem diplomasiyle İngiltere’yi Kafkaslar, İstanbul ve Çanakkale Boğazı’ndan, İtalya’yı ve Fransa’yı güney Küçük Asya’dan çıkardı ve Yunan ordusunu mağlup ederek neredeyse denize sıkıştırdı... Türklerin Lozan Antlaşması’ndaki en büyük başarısı Batı kuvvetlerini Türk Devleti’nin iç ve dış egemenliğini kabul etmeye mecbur bırakmalarıdır.”³⁰

27 “Godine 1919. Carigrad je bio potpuno u vlasti saveznika. [...] Stario oronuli sultan bio je lutka, a veliki vezir Enverpaša i njegova vlada bili su još većom lutkom u rukama saveznika. [...] Enverpaša ga nije otprije volio, pa ga je poslao duboko u Malu Aziju kao vojničkog inspektora. Ali već u svibnju 1919. godine počima on u okolici Erzuruma i Sivasu organizirati otpor protiv saveznika...” “Umro je otac Turaka – Kemal Atatürk”, *Hrvatski dnevnik*, S 904, Zagreb, 11 Kasım 1938, s.3. Tüm çeviriler makalenin yazarı tarafından çevrildi.

28 Anto Livajušić, “Mustafa Kemal Atatürk”, *Vrhbosna*, S 12, Saraybosna 1938, s.268-269.

29 “Slična organizacija ovoj koju zamišlja angorska skupština, ne egzistira nigdje sada u cijelom svijetu. Glavna misao ovog sistema jest: davanje potpunog suvereniteta narodu bez rezerve [...] bazira se na principu, da narod lično i uistinu upravlja svojom sudbinom.” “Organski štatut nove Turske”, *Pravda. Glasilo Jugoslavenske Muslimanske Organizacije*, S 255, Saraybosna 1922, s.1.

30 “Turska [je] ne samo izgubila sve, što je imala u Europi [...] nego i najvrednije dijelove Male

Günümüzde Bosna-Hersek'in başkenti olan Saraybosna'da basılan ve Bosna'da yaşayan Hırvatlar tarafından da okunan *Oslobodenje* gazetesinin 1982 yılında çıkmış iki makalesinde Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile ilgili detaylı bilgiler verilmiştir: "Mütarekenin imzalanmasından hemen sonra İmparatorluğun Doğu vilayetlerinde, Bâb-ı Âli ile Müttefiklerin endişelenmelerine neden olan karışıklıklar meydana geldi. Sultan ve Müttefiklerin güvenini kazanmış ve otoritesiyle bu karışıklıkları düzenleyecek bir adam bulunması gerekiyordu. Bu görev için VI. Mehmet ile sadrazamının tercihi, Mustafa Kemal oldu. Müttefikler Mustafa Kemal'e güvenmemelerine ve onun gizli faaliyetler yürüttüğü hakkında bilgilerinin olmasına rağmen bu ismi kabul ettiler. Bu seçimden memnun olan kişi bilhassa Mustafa Kemal Paşa'ydı. Bu görev sayesinde Mustafa Kemal, Bâb-ı Âli ve Müttefiklerin kontrolünden uzağa, Türkiye'nin kalbi olan Anadolu'ya gitmek için bir çıkış yolu, halkın örgütlenmesi ve mücadeleyi yönlendirmesi için büyük bir şans yakaladı. Sonraki olaylar, Türk Milletinin kendini kurtaracağına olan inancında haklı olduğunu ortaya koydu. Mustafa Kemal Paşa, kuzey bölgeleri başmüfettişi ve doğu vilayetleri genel valisi olarak ilan edildi. O'nun Bandırma vapuruna bindiği sıralarda Paris Barış Konferansı'ndan, Müttefiklerin Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesine izin verdikleri haber geldi. [...] Sadrazam Britanya'nın üst vekiline Sultan'ın fikrini değiştirdiği ve Kemal Paşa'nın tayininin iptal edildiği haberini verdiğinde, Kemal Paşa'nın vapuru Karadeniz'e açılmış bulunuyordu [...] ve artık çok geçti. Mustafa Kemal tarihi misyonunun yolundaydı. Karadeniz limanı olan Samsun'a 19 Mayıs 1919 yılında vardı. Mustafa Kemal'in gözüaltına alınması emri kısa süre sonra unutuldu. İstanbul'daki yönetimde tamamen düzensizlik hâkimdi."³¹

Azije [...] Ali proti takvomu nepravednomu miru digao se turski narod tako jednodušno, tako požrtvovno, tako neustrašivo... da je što oružjem što diplomacijom Englezku maknuo sa Kavkaza, iz Carigrada i sa Dardanela, Italiju i Francusku iz južne Male Azije, a grčku vojsku da je raztepaio i gotovo u more natjerao [...] Još su veći turski uspjesi u tom, što su zapadne vevlasti bile prisiljene mirom u Lozani priznati podpunu vanjsku i nutrašnju suverenost turske države i turskog naroda." Stjepan Radić, "Turska država", *Slobodni dom*, S 21, Zagreb 1924, s.3.

- 31 "Prvih meseci 1919... U istočnim vilajetima carstva, naime, odmah po potpisivanju primirja došlo je do nereda koji su kod Porte i saveznika izazvali opravdanu bojazan. Trebalo je naći čovjeka koji bi svojim autoritetom i povjerenjem sultana i saveznika zaveo red u ovim krajevima. Izbor Muhameda VI i velikog vezira zadržao se na Mustafi Kemal, a prihvatili su ga i saveznici, iako su imali informacija o tome da on nešto potajno radi. Izborom je pre svih, bio zadovoljan Mustafa Kemal-paša. Odlazak u Anadoliju, u srce Turske, daleko od kontrole Porte i saveznika, značio je veliku šansu da se narod organizuje i povede u borbu. Događaji su

Yukarıda bahsedilen makalenin devamı olan ve *Oslobođenje* gazetesinin bir sonraki sayısında basılan makalede şu bilgiler yer alıyordu: “Kemal Paşa Anadolu’ya gelir gelmez işe koyuldu. Maneviyatı oldukça bozulmuş olan ordu hakkında haberler topladı [...] Mustafa Kemal, komutanların hangilerine ne kadar güvenebileceği konusunda araştırmalar yaptıktan sonra güvendiği komutanların birkaçı ile Amasya’daki karargâhta gizli olarak görüştü. Onlar da Mustafa Kemal gibi teşekküllü direnişten başka bir çözüm olmadığına inanıyorlardı. Yunan işgalinin geri püskürtülmesini gerilla çetelerine bıraktılar ve kendilerini daha düzenli yeni bir ordunun biçimlendirilmesine adadılar. Kemal Paşa, onlara geçici bir hükûmetin kurulmasını teklif etse de komutanların çoğu hala Padişaha sadık olduklarından bu teklifi kabul etmediler. Bu toplantıdan sonra Kemal Paşa, ülkenin iç kısımlarını teftiş edip propaganda yapmaya başladı. Türk köylüsünün trajik, adeta umutsuz durumu savaşmanın gerekliliği konusundaki niyetinde bir değişiklik meydana getirmedi. Yolculukları boyunca her köyde görevli askeri bir kurulun oluşturulmasından sorumlu delegelerden oluşan yerel bir heyet oluşturdu. Ateşli sözleriyle, umutsuzluğa düşen insanların öfkesinin son kıvılcımlarını başarıyla ateşledi. Subaylar birbiri ardına Kemal Paşa’ya katıldılar.”³² Bu alıntı göstermektedir ki Türk bağımsızlığına karşı Yugoslav kamuoyunda çok büyük bir ilgi vardı ve bu konu oldukça detaylı bir şekilde yayınlara yansiyordu.

Hırvat Dergilerinde Millî Mücadele’nin Yansıması

Hırvatistan dergilerinde de Atatürk, Samsun ve Millî Mücadele ile ilgili olumlu yazılar yer almıştır. Ayda bir yayınlanan ve askeri bir dergi olan *Ratnik*’in

pokazali da je njegova vera u sposobnost turskog naroda da se sam spase bila opravdana. Samo nekoliko godina kasnije, na razvalinama Otomanske imperije izgrađena je moderna Turska Republika. Kemal-paša postavljen je za glavnog inspektora severnih oblasti i ta glavnog guvernera istočnih vilajeta. Upravo u času kada se ukrcavao na brod stigla je vest iz Pariza: saveznici su na konferenciji mira odlučili da Grčkoj dodele mandat da svojim trupama posjedne Smirnu. [...] Brod je već plovio uz obalu Crnog mora kada je veliki vezir obavestio britanskog visokog komesara da se sultan oredomislio i poništio imenovanje Kemal-paše. [...] Sve je bilo prekasno. Mustafa Kemal već je bio na putu za svoju istorijsku misiju. U crnomorsku luku Samsun stigao je 19. maja 1919. godine. Naredba da se Mustafa Kemal zadrži, uskoro je bila zaboravljena. Rasulo je bilo potpuno.” Danica Jakšić, “Mustafa Kemal Atatürk – tvorac moderne Turske (5)”, yıl 39, S 12307, *Oslobođenje*, Saraybosna 1982, s.6.

32 Danica Jakšić, “Mustafa Kemal Atatürk – tvorac moderne Turske (6)“, yıl 39, S 12308, *Oslobođenje*, Saraybosna 1982, s.10.

1921 yılının Nisan-Mayıs ve Ekim sayılarındaki oldukça kapsamlı iki yazıda Millî Mücadele boyunca cereyan eden çatışmalar çok ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca bu yazılara titizlikle hazırlanmış iki savaş haritası bile eklenmişti.³³

1930'lu yıllarda yayınlanan Hırvat dergilerinde Türk Millî Mücadelesi ile ilgili başka yazılarda kendine yer bulmuştur. 1933 yılına ait *Kultura* dergisinde Millî Mücadele hakkında şu bilgiler yer alıyordu: "Türkiye'deki devrim hareketi savaştan hemen sonra, yani Sevr Antlaşması'nın neticelenmesinin öncesinde başladı. Mütarekenin şartları, Müttefiklerin, Türk İmparatorluğu'nun bağımsızlığının sona erdirilmesini düşündüklerini açıkça ortaya koydu. [...] Anadolu'da düzenlenen kongrelerde, en tartışmalı konular Türkiye'nin bağımsızlığı yönünde ve sınırlar üzerine idi. [...] Asker enerjik bir şekilde yeniden örgütlendi ve silahlı mücadele başladı... Bu dönemde, millî hareketinin ve silahlı mücadelenin örgütleyicisi olarak Mustafa Kemal Paşa öne çıktı. [...] Son Türk-Yunan Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun başkomutanıydı. Bu savaşta Türk millî ordusu gerçek kahramanlığını gösterdi... Açıkça olmasa da İngiltere'nin desteğini alan ve taze kuvvetlere sahip Yunan ordusun karşısında Türkler, 1919 yılından beri dört yıldır durmadan savaşmalarına rağmen ellerindeki yorgun kuvvetlerle bağımsızlığı için elinde silahla ülkesini savundu. Türk halkının mertliğine hayranlık duymamak mümkün değil..."³⁴

1930 yıllarında çıkmış başka makalelerde Millî Mücadele'deki Atatürk'ün rolü hakkından sıklıkla bahsedildi. Örneğin *Riječ* dergisinde: "Yunanistan, 1919 yılının Mayıs ayında İzmir'i işgal etti. Yunanlılar tarafından İzmir'in ve

33 "Ratne operacije u Maloj Aziji 1920-1921. godine", *Ratnik*, C 4-5, Beograd 1921, s.191-194; "Ratne operacije u Maloj Aziji u junu i julu ove godine", *Ratnik*, C 10, Beograd 1921, s.78-85.

34 "Revolucionarni pokret u Turskoj počeo je neposredno poslije rata, još prije zaključenja Sevrskog ugovora. Uslovi primirja su jasno govorili o rješenju saveznika da svrše sa samostalnošću turskog carstva. [...] U provinciji biva sazivan niz nacionalnih kongresa, čija se najglasnija rješenja svode na zahtjev neprikosновенosti Turske s obzirom na njene etnografske granice. [...] U provinciji se [...] energično radi na reorganizaciji vojske i počinje otvorena oružana borba... Naročito se u tome periodu izdigao Mustafa Kemal-paša kao organizator nacionalnog pokreta i oružane borbe. [...] Na koncu je Kemal-paša rukovodio turskom vojskom u grčko-turskom ratu. U tom ratu turska nacionalna armija pokazuje pravi heroizam [...] Ako se uzme u obzir, da su Turci ratovali gotovo bez prestanka od 1911. godine i da je za ledima svježe grčke armije stajala Engleska, koja ju je otvoreno pomagala, treba se diviti muževnosti kojom je tokom četiri godine (1919-1922.) s oružjem u ruci turski narod branio svoju nezavisnost." M. Godec, "Nacionalna gibanja na Istoku", *Kultura*, S 5, Zagreb 1933, s.385-386.

Anadolu'nun bir kısmının işgali, işgale karşı olanların tepkisinin artmasına neden oldu. Bu süreçte oluşan hareketin başına Mustafa Kemal Paşa geçti...³⁵ Ayrıca *Katolička riječ* dergisinde şu görüşe yer verildi: "Türkiye'nin [yani Osmanlı İmparatorluğu'nun] kapitülasyonundan sonra, Mustafa Kemal Paşa, 1919 yılında, o [yani Atatürk] hem Sultan'a hem de İngilizlere karşı çeşitli faaliyetler yürüttü. 23 Nisan 1920 yılında, ordunun başında Küçük Asya'da iktidarı ele geçirdi. Büyük Millet Meclisi'ni Ankara'da toplanmaya çağırdı ve Meclis başkanı olarak seçildi. Böylece İstanbul'daki hükûmete açıkça karşı çıkıldı. Ardından Yunanlılara karşı Küçük Asya'da savaş başladı. Mustafa Kemal her iki cephede de kazandı ve Yunanlıları Küçük Asya'dan sürdü..."³⁶

Gazeteci Muhamed Mujagić 1929 yılında *Novi Behar* dergisinde çıkan makalesinde Atatürk'ün Anadolu'ya gitmek niyeti hakkında şu görüşü yazıyordu: "Türkiye'den hem bağımsızlığını hem de Avrupa'daki toprakların son parçasını alan Sevr Antlaşması'nı 1919 yılında³⁷ zorla kabul ettirdikleri zaman Türkler, gerçekten Avrupa'nın köleleri oldular. O zaman Türklerin düşmanları kafalarını daha da kaldırdı. Barış antlaşmasından hemen sonra, Antant'ın izniyle, Yunanlılar İzmir'i işgal edip kan dökerek cinayetler işledi. Böyle kötü bir anda Mustafa Kemal Paşa ortaya çıktı. [Kemal'in Sultan VI. Mehmet'e] ziyareti boyunca Sultan Vahdeddin, Mustafa Kemal Paşa'ya şunu sordu: 'Şimdi yapacak şey nedir? Tamamen mahvolup imha edilmişiz.' Bu sözleri Kemal Paşa şöyle yanıtladı: 'Padişahım, Anadolu'ya tam yetkili, enerjik, askeri ve sivil bir komutan tayin edilirse bir şey yapabilir. Bu kişi, millete göre düzenlenen ve sapa sağlam bir örgütlenmeyi meydana getirebilir.' [...] Bu görüşmeden sonra Sultan Vahdeddin'in, Kemal Paşa'ya Anadolu'ya tam yetkili kişi olarak gitmesi için yetki verdiği söylenmektedir..."³⁸

35 "Grčka [je] iskrcala svoje čete u Anatoliji i okupirala Smirnu. To je bilo u maju 1919. godine. Okupacija Smirne i dijela Anatolije od strane Grka, uzbudila je još jače i onako uzbudene duhove. Na čelu jednog pokreta, koji je uslijed toga nastao, metnuo se Mustafa Kemal..." Grga Novak, "Deset godina Velike turske Narodne skupštine", *Riječ*, S 15, Zagreb 1930, s.15.

36 "Nakon kapitulacije Turske, god. 1919, on poduzima razne akcije protiv sultana, a i protiv Engleza. God. 1920, na 23. travnja, preuzima na čelu vojske vlast u Maloj Aziji, saziva veliku narodnu skupštinu u Ankari i daje se birati za predsjednika. Tada započne otvorena borba protiv Carigrada, a kasnije rat protiv Grka u Maloj Aziji. Kemal pobjeđuje u obim slučajevima. Grke protjera iz Male Azije..." "Mustafa Kemal Atatürk", *Katolička riječ*, S 46, Split 1938, s.2.

37 Aslında Sevr Antlaşması'nın imzalandığı tarih 10 Ağustos 1920'dir.

38 "A kad u godini 1919. naturiše Turcima mirovni ugovor u Sevresu, kojim se Turskoj oduzima

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılabilceği gibi geç 1920 ve erken 1930 Yugoslavya'sında kamuoyu Türk Kurtuluş Savaşı ve Atatürk'ün politik faaliyetlerine karşı neredeyse tamamıyla olumlu bir tavır takınmış gözükmektedir. Bu olumlu tavır aynı zamanda Bosna Hersek'in Müslüman gazetecileri arasında olduğu kadar Hırvatistan'ın Katolik gazetecileri arasında da göze çarpıyordu. Aslında bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti Yugoslav kamuoyunda oldukça popüler bir temaydı; çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardan kademeli olarak çekilip nihaî olarak yıkılmasının ardından Balkan Devletleri ve Balkan halkları bu ölmüş imparatorluğun takipçisi hakkında olabildiğince fazla bilgi sahibi olmayı arzuluyorlardı. Yugoslavya esasında Balkan siyasetine derinlemesine müdahil olmuş bir devlet olarak kendini Türkiye'nin kuruluş yıllarındaki politikalarıyla da ilgilenmek zorunda hissediyordu. Yugoslav kamuoyundaki yükselen Türkiye ilgisi kısa zaman içinde 1923'de ilan edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına yoğunlaştı. Bu ilgiye rağmen ne yazık ki Yugoslavya-Türkiye arasındaki ilişkiler tam olarak anlaşılmamış politik sebeplerden dolayı 1926 yılına kadar istenilen seviyeye ulaşamamıştı. Kademeli olarak birbirine yaklaşan iki ülke arasında kısa zamanda oldukça verimli bir ilişki gelişmiş ve 1932, 1933 ve 1934 yıllarında karşılıklı antlaşmalar imzalanmıştı. İlişkilerin bu derece hızlı ilerlemesinin en önemli nedenlerinden biri hiç şüphesiz Mustafa Kemal Atatürk ve SHS Kralı I. Alexander arasındaki oldukça samimi ilişkiydi.³⁹

Hırvat Kitaplarında Millî Mücadele'nin Yansıması

Hırvatistan'da Türk Millî Mücadele'sini konu edinen diğer yayın organları kitaplardır. İtalyan siyasetçi ve diplomat Carlo Sforza'nın Hırvatçaya *Neimari*

samostalnost kao i zadnji komadić zemlje u Evropi, onda Turci postadoše u pravom smislu riječi europsko roblje. Tada još više dignuše glave neprijatelji Turaka. Neposredno iza ugovora o miru, na mig antante, Grci zaposjedoše Šmirnu i počiniše silna krvološtva i zločinstva. U tako žalosnim časovima izbija na površinu Mustafa Kemal-paša. [...] Prilokom te posjete [Mustafe Kemala sultanu Mehmedu VI] pitao je sultan Vehidudin Mustafa-Kemal pašu: 'Šta se može sad da učini? Totalno smo zgaženi i uništeni.' Na to mu se Kemal paša odgovorio: 'Veličanstvo, moglo bi se nešto učiniti, ako b i se postavio jedan energičan vojnički i civilni komandant, koji bi sa potpunim punomoćima otišao u Anadol, koji bi proveo valjanu organizaciju na principu narodnosti. [...] Vele, da je tom prilikom sultan Vehidudin ovlastio Kemal pašu, da ode u Anadol, davši mu potpune punomoći...' Muhamed Mujagić, "S puta po Anadol", **Novi Behar**, S 8, Saraybosna 1929, s.127.

39 Tonka Župančić, "Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj – Carigrad, Ankara 1919-1945. (1890-1945), Istorijat stvaraoća i značaj arhivske građe fonda" [Türkiye'de Yugoslavya Krallığı Elçiliği – İstanbul, Ankara 1919-1945 (1890-1945), Kurucunun tarihi ile fondun arşiv maddelerinin önemi], **Arhiv**, 5 (2004), S 2, s.11-14.

savremene Evrope adı ile çevrilen kitabında şu bilgiler yer alıyordu: “Bâb-ı Âlî, Mustafa Kemal’i İstanbul’dan uzaklaştırırsa her tehlikeyi ortadan kaldıracığına inanıyordu bu yüzden O’na Asya’da kumandanlık görevini verdi. [...] Ancak Bâb-ı Âlî, Kemal’in Küçük Asya’da daha da tehlikeli olabileceğini düşünememişti. Kemal, İzmir’in işgal edildiği haberini aldığı anda Samsun yakınlarındaydı. Halkı toplayıp ateşli konuşmalarla direnişe teşvik etti. İnsanlar, bu söylevin şimdiye kadarki en heyecanlı nutuklardan biri olduğunu söylüyorlardı. Samsun’u denetleyen İngiliz subay, İstanbul’a telgraf göndererek tehlikeli komutanın derhal geri çağırmasını talep etti. [...] Kemal, devletin genel durumunu konuşmak üzere İstanbul’a çağırıldı; ancak Kemal’in arkadaşları hatta Bâb-ı Âlî’nin bazı üyeleri, ona bu çağırının geleceğini önceden bildirmişlerdi. Böylece, bulunduğu yerden ayrılmaya henüz karar vermemiş olan Kemal’in, Erzurum’a doğru yönelen ve teftiş olarak zannedilen yolculuğa hemen çıkması gerekti. Bu yolculuk sayesinde Sultan’ın emrine uymaktan kurtuldu çünkü bu emrin resmi metni, Kemal’in Samsun’dan çıkmasından sonra Samsun’a ulaştı.”⁴⁰

Hırvat etnograf, toplumbilimci ve yayımcı Mirko Kus-Nikolajev de Atatürk hakkında yazanlar arasındaydı; *Kamal Atatürk* başlıklı kitabında Kus-Nikolajev, Atatürk’ün 1919 yılın Mayıs’ında Anadolu’daki Üçüncü Ordu Kıtaaatı Müfettişi olduğunu yazıyordu.⁴¹ Kus-Nikolajev’e göre Atatürk’ün Anadolu’ya gidişi Türk Milli Mücadelesi’nin başlangıcıydı.⁴²

Sırp siyasetçi Milan Stojadinović, *Ni rat, ni pakt. Jugoslavija između dva rata* kitabında, “[Atatürk] Türk milli tarihinin en zor günleri ve her şeyin

40 “Visoka porta je verovala da će otkloniti svaku opasnost ako Mustafu Kemala udalji iz Carigrada. Stoga mu je poverila komandovanje u Aziji. [...] Oni nisu shvatili da je Kemal u Aziji mogao da postane samo još opasniji. Kemal se zatekao nedaleko od Samsuna kada mu je stigla vest o okupaciji Smirne. On je sazvao narod i razjario ga vatrenim govorom, za koji su mu pričali da je bio jedan od najzбудljivijih što ih je ikada izrekao ovaj rođeni govornik. Jedan engleski oficir koji je vodio nadzor nad tim vilajetom uputio je depešu u Carigrad i zatražio da se opasni general odmah opozove. [...] Kemal je bio samo pozvan da dođe u Stambol na razgovore o opštem položaju zemlje. [...] Kemalovi prijatelji i oni koji su hteli da to postanu, čak iz same Visoke porte, obavestili su ga da će dobiti taj poziv, tako da je Kemal, koji još nije bio odlučio da prekinе sa prestonicom, morao da krene odmah na tobožnje inspekcione putovanje u pravcu Erzuruma, i da tako izbegne da se pokori naredenju Sultanovu, jer je službeni tekst toga naredenja stigao u Samsun tek po njegovu odlasku.” Carlo Sforza, **Neimari savremene Evrope**, Zaklada tiskare Narodnih novina, Zagreb 1932, s.147.

41 Daha önce belirtildiği gibi, Mustafa Kemal Dokuzuncu Ordu Kıtaaatı Müfettişi oldu.

42 Mirko Kus-Nikolajev, **Kamal Atatürk**, Orbis, Zagreb 1939, s.29.

yitirildiğinin düşünüldüğü bir zamanda düşmanla hem içeride hem de dışarıda savaşmak pahasına da olsa sert bir karşı saldırı gerçekleştirdi... İngilizler ve Fransızlara karşı mücadeleyi başarıyla yürüttü [...] Sayıca daha güçlü olan Yunanları yendi (1921 yılında)...⁴³ diye yazmıştı.

90'lı yıllarda Hırvatistan cumhurbaşkanlığı görevini yürüten ve aynı zamanda tarihçi ve yayımcı olan Franjo Tuđman, birkaç kitabında Atatürk'e genişçe yer verdi ve hakkında olumlu yazılar kaleme aldı. Tuđman, Hırvatistan Cumhuriyeti'nin kurulması için laik Türk Cumhuriyeti'ni örnek almıştı.⁴⁴ Aynı yazar, *Bespuća povijesne zbiljnosti* adlı kitabında Türkiye Milli Mücadelesi hakkında şu yorumları yapıyordu: "Zayıflayan Türkiye, başlangıçta (1919 yılında) Fransa'nın yardımından yararlanmış olan Yunanistan'ın saldırısına gerektiği gibi karşı koyamadı... Fakat parçalanma tehlikesi, Türk milli direnişinin ruhunu oluşturdu. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki devrimci-demokrat inkılâp hareketi sultanın gevşek rejimini ortadan kaldırarak Yunan ordusunu yenip onu Küçük Asya'dan dışarı attı..."⁴⁵ Başka bir kitabında ise Tuđman şunu yazmıştı: "Türkiye, o kadar zayıftı ki Yunanistan'ın Küçük Asya'daki topraklarına nüfuz etmesine karşı çıkamadı. Yunanistan, Fransa'nın da yardımıyla Türkiye'yi Anadolu'da parçalamaya çalışıyordu. Oysa bu, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği altındaki Türk milli direnişine ve devrimci-demokratik Türk inkılâbına sebep oldu. Atatürk, Sultan'ın düzensiz rejimini ortadan kaldırıp, 1921 ile 1922 yılları arasında Yunan ordusunu yenerek onu Küçük Asya'dan dışarı attı."⁴⁶

Tuđman'ın Atatürk'ün politik görüşlerinden ve uyguladığı politikalardan etkilendiğini söyleyebiliriz; çünkü Tuđman başka bir ülkenin komşusu tarafından işgal edilmesi konusunda oldukça deneyim sahibiydi. Yeni kurulan

43 Milan M. Stojadinović, **Ni rat, ni pakt. Jugoslavija između dva rata**, Otokar Keršovani, Rijeka 1970, s.395.

44 Andrew Mango, **Atatürk. Biografija utemeljitelja moderne Turske**, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2011, s.529.

45 Franjo Tuđman, **Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja**, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989, s.147.

46 "Turska je bila toliko oslabljena, da se nije mogla suprotstaviti prodoru Grčke na njezino maloazijsko područje (1919.), koja uz pomoć Francuske teži komadanju Turske i u Anatoliji. To, međutim, izaziva turski nacionalni otpor i revolucionarno-demokratski prevrat pod vodstvom Mustafe Kemal-paše (Atatürk) koji zbacuje rastrojen sultanov režim, u ratu (1921.-1922.) tuče grčku vojsku, izbacujući je iz Male Azije." Franjo Tuđman, **Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi**, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1996, s.20.

bağımsız Hırvatistan Cumhuriyeti'nin başkanlığı görevini üstlenen Tuđman, 1991-1995 yılları arasında Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti'ne ait olan ancak Sırp kontrolünde hareket eden Yugoslav Halk Ordusu ve yerel Sırp milislerine karşı yürütülen savaşta ülkesine liderlik etti.

25 Temmuz 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Hırvatistan'a karşı Yugoslav Halk Ordusu bütün ülkeyi işgal ederek onu birliğin içinde tutmaya zorlamak istedi. Ancak bu plana Tuđman önderliğinde karşı koyan Hırvat kuvvetleri Sırları ülkeden atmayı başararak Sırp kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. 1995 yılında yürütülen "Yıldırım" ve "Fırtına" operasyonlarının ardından Sırlara karşı kesin olarak zafer kazanan Hırvatistan savaşın başında ilan ettiği "bağımsızlık ve sınırların korunması" hedeflerini Tuđman önderliğinde elde etmişti. Bu savaş ve kazanılan zaferin Atatürk ve onun yürüttüğü Türk Millî Mücadelesi'nden ilham almış olması neden bu hadisenin Hırvatistan tarihi açısından da önemli olduğunun kanıtı olarak görülebilir.

Hırvat tarihçisi Dino Mujadžević, 2011 yılında Britanyalı tarihçi Andrew Mango'nun *Atatürk. The Biography of the Founder of Modern Turkey* kitabını İngilizceden Hırvatçaya çevirip kitaba bir de sonsöz eklemiştir. Bu çeviri sayesinde sözü geçen kitapta, Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ve sonrasındaki olaylar, Hırvat halkına sunulmuştur. Sonsözde Mujadžević, Atatürk'ün Hırvatistan için öneminden bahsederek üst paragrafta sözü geçen görüşte tam karşı bir görüş sunmuştur. Mujadžević'e göre 1919 yılından günümüze kadar Atatürk'ün siyasal etkinliğinin Hırvatistan'daki yankısı oldukça azdır.⁴⁷ Ona göre bu durum, Hırvatistan'ın Batıya dayanan, Türkiye ve Orta Doğu ile yeterli bağlantı kurmayan bir devlet olmasından kaynaklanmaktadır. Mujadžević ayrıca Franjo Tuđman üzerinde Atatürk etkisi ve onun politik ideallerinin yansımaları olduğu fikrini reddetmiştir.

Hırvat Ansiklopedilerinde Atatürk ile Millî Mücadele

Hırvatistan ve Yugoslavya ansiklopedilerindeki Millî Mücadele ve Samsun ile ilgili bilgi oldukça muayyen ve sade fakat bahsettiğimiz her ansiklopedide Türkiye'de 1919 yılında cereyan etmiş olaylardan bahsedilmektedir. Böylelikle 1936'de basılmış *Leksikon Minerva* ansiklopedisinde Atatürk hakkında "1919'da

47 Andrew Mango, **Atatürk. Biografija utemeljitelja moderne Turske**, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2011, s.529-530.

Yunanlılara karşı yöneltilen Küçük Asya hareketinin başına geçti. İstanbul'daki hükûmete karşı kendi millet meclisini kurdu. 1920'de Ankara'da Meclis başkanı ve hükûmet başkanı olarak seçildi⁴⁸ yazıyor ve Türkiye hakkında "İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi bölme planlarına karşı Mustafa Kemal direndi. Türkiye, Sevr Antlaşması'nı kabul etmedi. Küçük Asya'da Yunanlılara karşı zafer (1921)'de kazanıldı. VI. Mehmet'in tahttan indirilmesinden sonra 1923'de cumhuriyet ilan edildi."⁴⁹ 1936'da Hırvatistan'daki ilk ansiklopediyi hazırlayanlar arasında ve onların hazırladıkları ansiklopedi maddesindeki bilgiler ve Atatürk imajı oldukça nesneldi ve genelde Türklerin lehine bir üslup kullanılmıştı.

Ayrıca 1999'de basılmış *Hrvatska enciklopedija* ansiklopedisinde Atatürk hakkında "Yunanlılar, Mayıs 1919'de İzmir'i fethettiklerinde Atatürk, Türkiye'nin bağımsızlığı için milli hareketin başına geçti. Önderliğinde Türkiye, tarihinin yeni dönemine girdi"⁵⁰ yazıyordu. Aynı ansiklopedide "Türkiye" başlıklı yazıda şu yorum görülmüyordu: "Türkiye'nin milli egemenliğinin inkâr edilmesi Türklerin büyük hıncına sebep oldu ve Kemal Paşa yönetimindeki milli devrimin ortaya çıkmasına yol açtı. Atatürk'ün ordusu 1920'de Kars şehrinin yakınlarını fethetti [...] 1921'de Fransız ve İtalyan ordularını geri çekilmeye zorladı ve 1922'de Yunan ordusunu mahvedip Küçük Asya'dan geri çekilmesine sebep oldu..."⁵¹

48 "1919. stao na čelo maloazijskog pokreta protiv Grka. Osnovao vlastitu narodnu skupštinu protiv carigradske vlade. 1920. u Ankari izabran za predsjednika skupštine i egzekutive, 1922. osvojio Smirnu i Brusu." "Mustafa Kemal Atatürk", **Leksikon Minerva. Praktični priručnik za modernog čovjeka**, Minerva nakladna knjižara, Zagreb 1936, s.936.

49 "Protiv Antantinih planova diobe Turske otpor Mustafe Kemala. Turska nije priznala mirovni ugovor u Sèvresu. Iza pobjede nad Grcima u Maloj Aziji (1921) i svrgnuća Muhameda VI proglašena republikom 1923." "Turska", **Leksikon Minerva. Praktični priručnik za modernog čovjeka**, Minerva nakladna knjižara, Zagreb 1936, s.1095.

50 "Kada su u svibnju 1919. Grci zaposjeli Izmir, Atatürk je stao na čelo nacionalnog pokreta za neovisnost Turske. Pod njegovim vodstvom Turska je stupila u novo razdoblje svoje povijesti." "Mustafa Kemal Atatürk", **Hrvatska enciklopedija**, C 1, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1999, s.427; "Mustafa Kemal Atatürk", **Leksikon Jugoslavenskog leksikografskog zavoda**, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1974, s.354.

51 "Negiranje nacionalnog suvereniteta Turske izazvalo je veliko ogorčenje Turaka i dovelo do izbijanja nacionalne revolucije pod vodstvom Kemal-paše, čije su postrojbe 1920. osvojile područje grada Karsa [...] 1921. prisilile francuske postrojbe na povlačenje [...] talijanske postrojbe na povlačenje [...] a 1922. razbile

1977’de basılmış *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* ansiklopedisinde, “1919 Mayıs’ında Yunanlıların İzmir’i işgal etmelerinden sonra Atatürk, Kuzeydoğu Anadolu’daki Türk ordusunun kumandanı olarak Türkiye’nin bağımsızlığı için milli hareketinin başına geçti.”⁵² diye yazıyordu. Bu ansiklopedinin devamı niteliğindeki 1978’de basılmış *Mala enciklopedija Prosveta* ansiklopedisinde ise Atatürk hakkında şu bilgiler yer alıyordu: “[Atatürk], 1919 yılında Yunan işgaline karşı yönetilen milli hareketin başına geçti. Türkiye Büyük Millet Meclisi, O’nu 2 Mayıs 1920’de başbakan olarak seçti. Yunanlılar ile savaşta 1919-22 yılları arasında Türk ordusunun komutanı olarak Yunanlıları Küçük Asya’dan dışarı attı. Böylece ağır şartlara sahip Sevr Antlaşması’nın gerçekleşmesini önledi...”⁵³

Bundan başka 1971’de basılmış *Enciklopedija Jugoslavije*’ da Yugoslavya ile Türkiye ilişkileri hakkında şu olumlu görüşe yer verildi: “Yugoslav Hükûmeti, 1919-1920 yıllarında İngiltere’nin, Türkiye’nin kalıntılarının üstünde bir ‘Yakın Doğu etki alanını’ oluşturmak istediğini anlamıştı ve [...] Yugoslavya, 1920 Ağustos’unda Sevr’de İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında kabul edilen antlaşmayı imzalamadı...”⁵⁴ Bu ansiklopediler içerisinde en ayrıntılı olan ve 1970’de basılan *Vojna enciklopedija* ansiklopedisinde de Atatürk hakkında şu bilgi verilmektedir: “[Atatürk], 15 Mayıs 1919 yılında Doğu Anadolu genel valisi ve Üçüncü Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak tayin edildi.”⁵⁵ “Bağımsızlık taraftarı milli unsurları toplamayı başarıp, Müttefiklerin ve özellikle Yunanlıların Küçük

grčke postrojbe te ih prisilile na povlačenje iz Male Azije...”, “Turska”, **Hrvatska enciklopedija**, C 6, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1999, s.334.

52 “U maju 1919. pošto su Grci okupirali Izmir (Smirnu), Atatürk se, dobivši zapovjedništvo nad turskom vojskom u sjeveroistočnoj Anadoliji, stavio na čelo nacionalnog pokreta za nezavisnost Turske.” “Mustafa Kemal Atatürk”, **Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda**, C 1, Mladinska knjiga, Zagreb 1977, s.286.

53 “Mustafa Kemal Atatürk”, **Mala enciklopedija Prosveta. Opšta enciklopedija**, C 2, Prosveta, Beograd 1978, s.225-226.

54 “Jugoslavenska vlada je 1919-20. smatrala da Engleska pokušava da na razvalinama Turske stvori jednu ‘bliskoistočnu sferu uticaja’ [...] Mirovni ugovor Antante sa Turskom, sklopljen u Sèvresu avgusta 1920, Jugoslavija nije potpisala...” „Tursko-jugoslavenski odnosi”, **Enciklopedija Jugoslavije**, C 8, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1971, s.219.

55 Daha önce belirtildiği gibi, Mustafa Kemal Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi oldu.

Asya'daki Türk topraklarının işgaline karşı Türk direnişini kumanda etti [...] Bu savaşta Atatürk, Türk milli kurtuluş ve inkılâp hareketinin merkezi, siyasi ve askeri yüzüdür. Angora'daki (Ankara) Büyük Millet Meclisi, 2 Mayıs 1920 yılında O'nu başbakan olarak tayin etti. 5 Ağustos 1921 yılında başkomutan oldu. Sakarya Savaşı'ndaki başarısı için Gazi unvanıyla mareşal rütbesine terfi etti.”⁵⁶

1936'dan bu güne uzanan süreçte bütün Hırvat ansiklopedi yazarları genel olarak Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk'e karşı nesnel tavır takınmışlardır. Bu nedenle Türkiye ve Atatürk üstüne bilgi sahibi olmak isteyen Hırvat okurlar adı geçen olaylar ve kişiler için eksiksiz ve tarafsız bilgi almak istediklerinde ansiklopedilere rahatça müracaat edebilmektedirler.

SONUÇ

Türk Millî Mücadelesi ve özellikle Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ilk dönemlerde Hırvatistan basınında pek yer bulamamıştır. 19 Mayıs 1919 tarihi Hırvatistan'da sonradan ilgi görmeye başlayan bir hadisedir. Bu nedenle 19 Mayıs'ın zaman ilerledikçe bir kurtuluş mücadelesi şeklinde kendine yer bulması olağan karşılanmalıdır. 1930'dan sonraki dönemde ise Hırvatistan'da basılan kitap, dergi ve ansiklopedilerde sözü geçen konular hakkında pek çok bilgi göze çarpmaya başlamıştır; çünkü bu tarihten sonra bahsi geçen olaylar bağımsızlık harekâtı olarak görülüp desteklenmiştir. 1930'dan sonraki dönemde basılmış Hırvatistan basınında, neredeyse tek bir ses olarak kendini gösteren ve baskın bir söylem ile ifade edilen 19 Mayısın Türk halkı için gerçekçi olmasından daha çok sembolik önemine vurgu yapılmaktadır.

56 “Mustafa Kemal Atatürk”, **Vojna enciklopedija**, Vojnoizdavački zavod, C 1, Belgrad 1970, s.285.

KAYNAKÇA

1. GAZETELER

Hrvatski dnevnik, Zagreb 1938.

Jutarnji list, Zagreb 1919.

Katolička riječ, Split 1938.

Novi Behar, Saraybosna 1929.

Novosti, Zagreb 1919.

Obzor, Zagreb 1919.

Oslobođenje, Saraybosna 1982.

Pravda. Glasilo Jugoslavenske Muslimanske Organizacije, Saraybosna 1922.

Ratnik, Belgrad 1921.

Slobodni dom, Zagreb 1923.

Vrhbosna, Saraybosna 1938.

2. ANSİKLOPEDİLER

Enciklopedija Jugoslavije, C 8, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1971.

Hrvatska enciklopedija, C 6, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1999.

Leksikon Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1974.

Leksikon Minerva. Praktični priručnik za modernog čovjeka, Minerva nakladna knjižara, Zagreb 1936.

Mala enciklopedija Prosveta. Opšta enciklopedija, C 2, Prosveta, Belgrad 1978.

Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda, C 1, Mladinska knjiga, Zagreb 1977.

Vojna enciklopedija, Vojnoizdavački zavod, C 1, Belgrad 1970.

KİTAPLAR ve MAKALELER

Godec, M, "Nacionalna gibanja na Istoku", **Kultura**, S 5, Zagreb 1933, s.379-390.

Jakšić, Danica, "Mustafa Kemal Atatürk – tvorac moderne Turske (5)", yıl 39, S 12307, **Oslobođenje**, Saraybosna 1982, s.6.

Jakšić, Danica, "Mustafa Kemal Atatürk – tvorac moderne Turske (6)", yıl 39, S 12308, **Oslobođenje**, Saraybosna 1982, s.10.

Kus-Nikolajev, Mirko, **Kamal Atatürk**, Orbis, Zagreb 1939.

Livajušić, Anto, "Mustafa Kemal Atatürk", **Vrhbosna**, S 12, Saraybosna 1938, s.268-269.

Mango, Andrew, **Atatürk. Biografija utemeljitelje moderne Turske**, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2011.

Miralem, Edhem, "Turska republika", **Slobodni dom**, S 43, Zagreb 1923.

Mujadžević, Dino, "The Image of Ottomans in Croatian Historiography: Changing Narratives in Elementary School Textbooks in Croatia – 1980s to 2000s", **Journal of Muslim Minority Affairs**, 34 (2014), S 3, s.293-302.

Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev 'Nutuk'**, Kurtuluş Yayınları, Ankara, 1997.

Novak, Grga, "Deset godina Velike turske Narodne skupštine", **Riječ**, S 15, Zagreb 1930, s.13-16.

Sforza, Carlo, **Neimari savremene Evrope**, Zaklada tiskare Narodnih novina, Zagreb 1932.

Stojadinović, Milan M., **Ni rat, ni pakt. Jugoslavija između dva rata**, Otokar Keršovani, Rijeka 1970.

Tuđman, Franjo, **Bespuća povijesne zbiljnosti. Rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja**, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1989.

Tuđman, Franjo, **Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi**, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1996.

Župančić, Tonka, "Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj – Carigrad, Ankara 1919-1945. (1890-1945), Istorijat stvaraoča i značaj arhivske građe fonda" (Türkiye'de Yugoslavya Krallığı Elçiliği – Istanbul, Ankara 1919-1945 (1890-1945), Kurucunun tarihi ile fondun arşiv maddelerinin önemi), **Arhiv**, 5 (2004), S 2, s.9-25.